

## OSNOVNE KARAKTERISTIKE JUGOSLOVENSKE POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE

### *1. O razvoju proizvodnih snaga u poljoprivredi*

Posle II svetskog rata proizvodne snage su zabeležile izvanredno brz razvitak u svim oblastima privrede. Novi tehnički i tehnološki pronalasci ubrzali su proširenje upotrebe modernih sredstava kako u proizvodnji tako i u prometu, ali se uporedo ide i na sve širu automatizaciju u proizvodnji, pa i na primenu elektronskih mašina. Sve to skupa doprinosi smanjenju upotrebe živoga rada. Organski sastav kapitala sve se više menja u pravcu povećanja učešća konstantnog kapitala. Primena modernih sredstava visoke tehničke snage, koja se vrši zamenom amortizovanih mašina, omogućava povećanu proširenu reprodukciju, a time stvara i ekonomske osnove za dalje povećano ulaganje u još savršenija i savremenija tehnička sredstva. Otuda je razvitak proizvodnih snaga u savremenoj privredi sve veći i ubrzaniji.<sup>1</sup>

Međutim, ovakav brz razvitak proizvodnih snaga izazvao je dalje produbljavaње jaza ne samo između razvijenih i nerazvijenih zemalja već i između pojedinih privrednih oblasti i grana unutar jedne nacionalne privrede. Postojeće probleme između razvijenih i nerazvijenih, gladnih i sitih brzo razvoj proizvodnih snaga čini sve akutnijim. U prvom redu, ovaj proces dovodi do povećanja razlike u dohotku per capita, a samim tim se i one dve trećine čovečanstva koje pate od nedovoljne ishranjenosti (uzimaju oko 2500 kalorija dnevno) nalaze u položaju da imaju sve manje izgleda da dostignu visoko razvijene zemlje. Ovde je pak osobito interesantna činjenica da je tehnički progres, sa primenom novih i daleko efikasnijih proizvodnih snaga, doprineo da se skoro u svim zemljama u svetu pojačaju disproporcije u odnosima između poljoprivrede i ostalih grana privrede. Poljoprivreda je u položaju da zaostaje iza opšteg razvitka jedne nacionalne privrede. Razlozi su mnogobrojni. Čini se da je osnovni taj što u fazi industrijalizacije, tj. u fazi pokretanja opšteg privrednog razvoja, poljoprivreda mora da posluži kao osnovni izvor akumulacije za finansiranje

---

<sup>1</sup> S. Popović: »Kreditiranje poljoprivrede«, referat na Simpozijumu »Uloga banaka i kredita u našem privrednom sistemu«, Niš, 23—24. XI 1967.

pokretanja i toka toga procesa industrijalizacije. Što se pak tiče razvoja poljoprivredne proizvodnje, očekuje se da će opšti razvoj ostalih privrednih grana povući i razvoj poljoprivrede. Tako dolazimo do pitanja: kako će se pokrenuti razvoj proizvodnih snaga u poljoprivredi ili, drugim rečima, koji su putevi ubrzanja rasta proizvodnih snaga u poljoprivredi, ili kako se odvija tehnički i tehnološki progres u poljoprivredi?

U odgovoru na ovo pitanje mora se najpre istaći da se »u poljoprivredi industrijska revolucija odvija mnogo kasnije no u industriji, tek u vremenu pred i, naročito, posle II svetskog rata. Ova pomeranja se izražavaju prvenstveno kroz ekstenzivno proširenje mehanizacije i istiskivanje mašinama kako animalne energetske snage tako i živog rada. Vrší se zamena animalne vuče traktorima i električnom energijom. i umesto ručnog rada, u proces rada ulaze mašine, kao što su: kombajni za razne kulture, kosačice, električne mašine za mužu krava, za strižu ovaca i dr.«<sup>2</sup>

Mehanizacija poljoprivrede zahvatila je sve njene grane i sve procese rada. Za industrijsku proizvodnju proizvoda stočarstva, na primer, stvara se osnova time što se sve više prelazi na proizvodnju stočne hrane, tj. koncentrata u kojima je očuvana ne samo sva hranljiva vrednost već u kojima je i povećana ta hranljiva vrednost. dodavanjem odgovarajućih hemijskih supstanci. Na taj način se sve više javljaju farme koje se bave isključivo proizvodnjom stočne hrane. Time je, dakle, otpočeo proces ubrzanje mehanizacije stočarske proizvodnje, proces koji je ozbiljno zahvatio najrazvijenije zemlje Evrope, Sjedinjenih Američkih Država, a od socijalističkih zemalja Istočnu Nemačku i Čehoslovačku, a dobrim delom i Jugoslaviju.

Poslednjih godina poljoprivredna proizvodnja se modernizuje uvođenjem kompleksne mehanizacije. Zbog velikog razvoja robne proizvodnje, nužno je ne samo brzo obaviti žetvu i berbu veći i prikupljenim plodovima sačuvati upotrebnu vrednost putem sušenja, siliranja i sl. Zahtevi za kompleksnom mehanizacijom dolaze i zbog sezonskog karaktera poljoprivredne proizvodnje. Na drugoj strani, u gradovima i industrijskim centrima u kojima se vrši i koncentracija stanovništva i u kojima se povećava dohodak a time i potrošnja poljoprivrednih proizvoda, javlja se potreba za modernim tehničkim sredstvima (hladnjače brzo pulpiranje, brz transport, funkcionalna ambalaža i dr.), što takođe pokreće razvoj proizvodnih snaga.

Prema tome, proizvodne snage u poljoprivredi se ubrzano razvijaju. Taj razvitak označava sve veću ekspanziju primene tehnike i modernih tehnoloških rešenja.

Tehničke i tehnološke novine i njihova primena u poljoprivredi dovele su, dakle, do ogromnog razvitka proizvodnih snaga u poljoprivredi uopšte. Međutim, takve proizvodne snage nužno su povukle i odgovarajuće društveno-ekonomske procese u samoj poljoprivredi. Naime, dolazi do sve veće koncentracije ne samo takvih proizvodnih snaga već i zemljišnih površina. U SAD se još od velike ekonomske krize

---

<sup>2</sup> S. Popović, op. cit.

tridesetih godina odvija ubrzani proces likvidacije familijarne farme, tj. krupne farme sve više pokrivaju potrebe tržišta, ali se vrši i spajanje poljoprivrede sa industrijom koja koristi poljoprivredne proizvode kao svoje sirovine. Tako se pored horizontalne, vrši i vertikalna integracija. Slični proces odvija se i u zemljama Zapadne Evrope. U SSSR i u zemljama Istočne Evrope koncentracija proizvodnih snaga i zemljišnih površina takođe se ubrzano odvija. Broj kolhoza i sovhoza se smanjuje, tj. stvaraju se krupna poljoprivredna gazdinstva ne samo po površinama već, u prvom redu, po proizvodnim snagama kojima raspolažu.<sup>3</sup>

U nas se društveni fond zemlje stalno povećava. Naša društvena poljoprivredna gazdinstva sve više izrastaju kao krupni robni proizvođači koji imaju krupna tehnička sredstva velikih proizvodnih mogućnosti. Socijalistička kooperacija, tj. povezivanje društvenih gazdinstava sa individualnim proizvođačima, zahvata sve veće površine zemlje i u suštini označava specifičan vid koncentracije poljoprivrednih površina. Ona se, na taj način, javlja kao osnova za proširenje proizvodnih snaga u poljoprivredi.

## *2. Periodizacija posleratnog razvitka jugoslovenske poljoprivredne proizvodnje*

U posleratnom razvoju jugoslovenske poljoprivredne proizvodnje možemo izdvojiti dva perioda. Period od 1945. do 1956. godine je period u kome je poljoprivredna proizvodnja beležila stagnaciju. Drugi period obuhvata razdoblje od 1956. do 1966. godine. Ovaj period bismo mogli označiti kao period brzog razvoja poljoprivredne proizvodnje.

Posle drugog svetskog rata naša poljoprivreda je iako ratom opustošena, imala ogromne zadatke. I to ne samo u pogledu ishrane stanovništva i u pogledu obezbeđenja raznovrsnih sirovina za industriju (za prehrambenu i tekstilnu industriju, za industriju kože, industriju duvana i dr.) već i u pogledu obezbeđenja izvesnih viškova za izvoz, kako bi obezbedila nužna devizna sredstva za uvoz industrijske opreme. Ovi i drugi zadaci koje je trebalo da reši naša poljoprivreda bili su naročito značajni i veliki u prvih deset posleratnih godina, tj. od 1947. do 1956. godine. Ako se uzme u obzir da su mogućnosti da se u poljoprivredu u ovo vreme investira bile male, što se vidi iz priložene tabele (Tabela br. 1), onda se dobija predstava sa kakvim se teškoćama borila poljoprivredna proizvodnja u prvih deset posleratnih godina.

Mala investiciona sredstva namenjena poljoprivredi i odsustvo drugih vidova pomoći uticali su na to da poljoprivredna proizvodnja uđe u opasnu fazu stagnacije.<sup>4</sup> Tome su doprinele i pojedine destimu-

<sup>3</sup> Ivan Buković: »Dostignuća u poljoprivredi i šumarstvu«, Beograd, Kultura, 1961, str. 8—24.

<sup>4</sup> Dr V. Vasić: »Zaostajanje poljoprivrede kao faktor nestabilnosti jugoslovenske ekonomike«, »Ekonomist« 1—4/1966, str. 363—373.

Tabela br. 1.

Struktura društvenih bruto investicija u osnovne fondove 1947—1956. god.

Industrija i rudarstvo	58,2
Poljoprivreda	6,9
Šumarstvo	2,0
Građevinarstvo	3,5
Saobraćaj	24,6
Trgovina i ugostiteljstvo	4,1
Zanatstvo	0,7
	100,0

Izvor: Jugoslovenski pregled 9, str. 425.

lirajuće mere kao što su obavezan otkup, progresivni porez, a uz to i kampanja oko stvaranja seljačkih radnih zadruga. Jedan od razloga stagnacije poljoprivrede jeste i izgradnja velikog broja industrijskih i sličnih objekata koji su doprineli zapošljavanju seljaka (otpočela su da se stvaraju tzv. mešovita gazdinstva) i napuštanju poljoprivrede, odnosno, to je uticalo na opadanje interesa kod individualnih seljaka za povećanje poljoprivredne proizvodnje. Stagnacija poljoprivredne proizvodnje u ovom periodu ogleda se pre svega u niskim prinosima koji su se, uglavnom, kretali oko predratnog nivoa.

Ovakva ekonomska politika naše zemlje, da u prvo vreme poljoprivreda posluži kao izvor akumulacije i da bude baza za izgradnju industrije, je poznata kao metod industrijalizacije u privrednom razvoju. Međutim, ta disproporcija između razvijene industrije i poljoprivrede koja zaostaje morala je da se u daljem privrednom razvoju rešava, jer je pretila da izazove ozbiljne poremećaje u našoj ekonomici.

Objektivni momenti koji su, prema tome, doveli do desetogodišnje stagnacije razvoja naše poljoprivredne proizvodnje u periodu od 1945. do 1956. godine, između ostalih, bili bi sledeći:

— Sve do 1956. godine bila su vrlo mala ulaganja u poljoprivredu. Tako na primer, ulaganja u poljoprivredu iznosila su 1956. godine 35,1 milijardi starih dinara, a 1964. godine ulaganja su iznosila 170 milijardi starih dinara;

— Do 1956. godine društvena gazdinstva su imala svega oko 7% od ukupnih obradivih površina;

— Kooperacija između društvenih gazdinstava i individualnih proizvođača bila je tek u začetku;

— Cene poljoprivrednih proizvoda su bile depresivne, iako su cene reproduktionog materijala za poljoprivredu rasle;

— Ukupna potrošnja veštačkog đubriva po hektaru je bila upravo mala jer je iznosila svega 50 kg.;

— Visokorodne sorte pšenice i kukuruza, kao i rasna stoka tek počinju da se uvode;

— Bilo je manje od 12.000 traktora itd.<sup>5</sup>

Razbijanje dugogodišnje stagnacije u razvoju poljoprivredne proizvodnje otežavala je posle 1956. godine nepovoljna agrarna struktura naše poljoprivrede, jer dominiraju individualna gazdinstva koja imaju dosta radne snage. Tome se pridružuje i faktor još uvek velikog agrarnog pritiska. Taj agrarni pritisak iznosio je 1948. godine 110 poljoprivrednika na 100 hektara obradive površine, da bi 1961. godine pao na 89. Ali da je taj pritisak još uvek veliki vidi se iz odnosa sa drugim zemljama Evrope. Tako u Zapadnoj Nemačkoj dolazi svega 26,7 poljoprivrednika na 100 hektara oranice, u Francuskoj 13,4, u Italiji 30,5, u Velikoj Britaniji 5,4; u Danskoj 12,7, u SAD svega 1,2 itd. Takođe, veliki broj Jugoslovena živi na selu, zapravo oko 66%, a to pogoduje održavanju prirodne proizvodnje; a samim tim se usporava i razbijanje stagnacije poljoprivrede, jer robna proizvodnja i moderna organizacija poljoprivredne proizvodnje su pretpostavke razbijanja stagnacije. Brojnost individualnih gazdinstava se negativno odražava i u tome smislu što sporo raste produktivnost rada, a samim tim se i prosečan društveni proizvod po stanovniku sporo povećava — što skupa doprinosi usporavanju rasta životnog standarda.

Međutim, uprkos ovim momentima, faktori koji su snažno dejstvovali i koji i sada dejstvuju u pravcu razbijanja stagnacije u periodu posle 1957. godine i koji su upravo povuki poljoprivrednu proizvodnju napred su, između ostalih, sledeći:

— Porast nepoljoprivrednog stanovništva i njegovog dohotka je povukao proširenje prehrambene i prerađivačke industrije, jer su time porasle potrebe za poljoprivrednim proizvodima, a naročito za prerađenim. I industrija sredstava za poljoprivredu zavisi od daljeg bržeg razvoja same poljoprivrede, tj. od mogućnosti poljoprivrede da prihvati ta sredstva. To je upravo faktor koji snažno deluje u pravcu ubrzanja razvoja poljoprivredne proizvodnje.

— Podružljavanje zemlje (1965. god. 13,7% površina su u društvenoj svojini) doprinosi ubrzanju rasta robne proizvodnje jer su tu u pitanju društvena gazdinstva;

— Veći odliv poljoprivrednog stanovništva u poslednjih deset godina doprineo je takođe da se poljoprivreda istragne iz stagnacije jer je time smanjen agrarni pritisak;

— Podizanje životnog standarda doprinelo je smanjenju prirodne potrošnje koja još uvek visoko učestvuje<sup>6</sup>;

---

<sup>5</sup> Dr P. Milanović: »Razvoj jugoslovenske poljoprivrede poslednjih 10 godina«, »Ekonomika poljoprivrede«, 10/1966.

<sup>6</sup> Dr P. Milanović: »Neke tendencije u razvoju poljoprivredne proizvodnje posle 1959. godine«, »Ekonomika poljoprivrede«, br. 5/1966.

### 3. Faktori porasta obima jugoslovenske poljoprivredne proizvodnje

Kada je u pitanju porast obima poljoprivredne proizvodnje, onda se tu može govoriti najpre o porastu ukupnog obima, zatim o porastu obima proizvodnje društvenih gazdinstava, kao i porastu obima proizvodnje individualnih gazdinstava. Ovakav pristup čini se da je pravilan jer omogućava da se sagledaju svi faktori koji su pozitivno ili negativno delovali na porast ukupnog obima poljoprivredne proizvodnje.

Posleratno izrastanje i izgrađivanje društvenih gazdinstava otpočelo je prvom agrarnom reformom (1945. godine), da bi drugom agrarnom reformom (Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu opšte-narodne imovine i dodeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama od 27. maja 1953. godine) fond zemlje na kome organizuju poljoprivrednu proizvodnju društvena gazdinstva bio znatno povećan. Proces podruštvljavanja zemlje nastavljen je i dalje, što se vidi iz sledećeg pregleda (Tabela br. 2):

Tabela br. 2

Obradiva površina društvenih gazdinstava

u 000 ha	% u odnosu na ukupnu obradivu površinu	
1959.	912	8,9
1960.	1.030	10,3
1961.	1.160	11,2
1962.	1.180	11,5
1963.	1.280	12,4
1964.	1.346	13,1
1965.	1.413	13,7

Izvor: SGJ — 1966, str. 134.

Kako vidimo, obim površina društvenih gazdinstava se neprestano povećavao. Posle 1954. godine to povećanje je išlo preko više oblika, kao što su: kupovina, zakup, komisija, preuzimanje darovane zemlje, preuzimanje napuštenog zemljišta privatnog sektora, uzimanje zemlje za porez, privođenje obradive površine koje se nalaze u društvenom vlasništvu, davanje socijalnog obezbeđenja za ustupanje zemlje tzv. staračkim domaćinstvima itd.<sup>7</sup> Društvena gazdinstva su 1965. godine držala svega

<sup>7</sup> Vidi detaljnije: Dr Stipe Šuvar: »Osnovne karakteristike i uvjeti procesa podruštvljavanja zemlje u Jugoslaviji«, »Sociologija sela«, 11—12/1966.

13,7% obradivih površina. Međutim, ovome treba dodati oko 1,500.000 hektara zemlje individualnih gazdinstava koja je 1965. godine bila obuhvaćena socijalističkom kooperacijom, tako da je 1964. godine društveno-organizovana proizvodnja obuhvatala oko 34%. To bi, ustvari, bili ukupni zemljišni kapaciteti na kojima se organizuje društvena poljoprivredna proizvodnja. Ovakvom povećanju zemljišnih kapaciteta u društvenoj svojini i društvenoj organizaciji (kooperacija), treba dodati povećana investiciona ulaganja posle 1955. godine, a naročito posle 1957. godine. Ove investicije su obuhvatile prvenstveno poljoprivrednu mehanizaciju. O tome nam rečito govore sledeći podaci (Tabela br. 3):

Tabela br. 3.

Kretanje mehanizacije društvenih gazdinstava

	Traktori	Kombajni	Kamioni
1954.	8.540	—	1.243
1955.	8.762	—	1.204
1956.	11.396	216	1.333
1957.	15.691	646	1.641
1958.	21.537	1.334	1.636
1959.	28.657	3.092	1.702
1960.	30.699	4.912	1.728
1961.	32.965	6.642	2.333
1962.	35.287	8.360	2.908
1963.	38.184	9.488	3.149
1964.	40.284	10.518	3.480
1965.	40.340	11.293	3.908

Izvor: Jugoslavija 1945—1964, statistički pregled i SGJ — 1966, str. 117.

Takvo povećanje mehanizacije, uz povećanje stručnog poljoprivrednog kadra u našim društvenim gazdinstvima, značilo je osnovu za provođenje jugoslovenske poljoprivredne tehnološke revolucije<sup>8</sup>, koja je otpočela 1956. god. (v. tabelu br. 4).

<sup>8</sup> Detaljnije u delu I. Bukovića: »Dostignuća u poljoprivredi i šumarstvu«, Beograd 1961.

Tabela br. 4

## Stručni poljoprivredni kadar na društvenim gazdinstvima

	Ukupno zaposleno osoblje	Poljoprivredni stručnjaci		Veterinari	Ekonomisti	
		fakultet i viša škola	srednja i niža škola		fakultet i viša škola	srednja škola
1960.	234.727	1.929	7.770	926	139	1.825
1961.	238.837	2.303	7.535	1.129	168	2.524
1962.	256.579	3.111	5.892 <sup>1</sup>	1.283	372	2.924
1963.	259.769	4.045	6.815 <sup>1</sup>	1.410	520	3.715
1964.	280.585	4.822	7.298 <sup>1</sup>	1.587	673	4.711
1965.	284.167	5.325	7.677 <sup>1</sup>	1.805	882	5.390

<sup>1</sup> Bez niže poljoprivredne škole.

Izvor: SGJ — 1966, str. 151.

Tehnološka poljoprivredna revolucija je dovela do izvanrednih prinosa i do povećanja ukupnog obima poljoprivredne proizvodnje. Vođuću ulogu u ovome procesu imala su društvena gazdinstva. Ali i individualna gazdinstva su bila široko uključena ili direktno (preko socijalističke kooperacije sa društvenim gazdinstvima) ili indirektno (preko ugledanja na primere moderne organizacije proizvodnje na društvenim gazdinstvima). Tako je i na individualnim gazdinstvima došlo do povećanja ukupnog obima poljoprivredne proizvodnje (v. tabelu br. 5).

Tabela br. 5  
Indeks poljoprivredne proizvodnje 1956. do 1964.

	Ukupno	Društvena gazdinstva	Individualna gazdinstva
1956.	100	100	100
1957.	144,5	172,5	143,5
1958.	126,3	189,0	123,1
1959.	167,2	296,1	159,0
1960.	150,8	296,9	141,0
1961.	145,7	298,7	136,2
1962.	150,6	366,1	137,8
1963.	166,1	424,0	149,5
1964.	174,8	489,5	156,2

Izvor: SGJ — 1966.



Ukupna poljoprivredna proizvodnja je u celom periodu od 1957. do 1964. godine imala stalno povećanje indeksa, odnosno poljoprivredna proizvodnja 1964. godine veća je za 74,8% u odnosu na 1956. godinu. To povećanje obima poljoprivredne proizvodnje nije jednako, kako se vidi, kod društvenih i kod individualnih gazdinstava. Indeks povećanja kod društvenih gazdinstava iznosi 489,5 i znatno premaša indeks ukupne poljoprivredne proizvodnje (174,8). Kod individualnih gazdinstava indeks iznosi 155,2 i niži je od indeksa za ukupnu poljoprivrednu proizvodnju (174,8).

#### 4. Stopa rasta jugoslovenske poljoprivredne proizvodnje

Ako bismo porast obima naše poljoprivredne proizvodnje izrazili u stopama rasta, onda bismo za prvi razvojni period, koji smo označili kao period stagnacije u poljoprivrednoj proizvodnji (1945—1956. godine), dobili stopu od 1,67% godišnje. Ta stopa je, u stvari, ispod predratnog nivoa. Međutim, ako bismo uzeli u obzir ceo posleratni period (1947—1966), onda stopa rasta jugoslovenske poljoprivredne proizvodnje iznosi 4,2%; a to znači da »se svake godine poljoprivredna proizvodnja po stanovniku povećavala za 3<sup>0</sup>/<sub>10</sub>«. <sup>9</sup>

Tabela br. 6

Stopa rasta poljoprivredne proizvodnje 1920—1961. godine

Grana proizvodnje	Godišnja stopa rasta proizvodnje u %	
	1920—1940.	1947—1967.
Ratarstvo	2,7	4,3
— žita	2,6	4,0
— povrtno bilje	3,1	5,4
— industrijsko bilje	2,7	2,6
Voćarstvo	—0,6	2,5
Vinogradarstvo	—0,8	0,5
Stočarska proizvodnja	3,0	3,6
— govedarstvo	1,6	4,3
— ovčarstvo	2,5	2,2
— svinjarstvo	3,7	4,8
— peradarstvo	2,4	6,0
Poljoprivreda ukupno	2,3	3,9

Izvor: Ekonomika Jugoslavije II, Zagreb, 1964, str. 27

Upoređujući predratnu stopu rasta, tj. za period od 1920 do 1940. godine, sa posleratnom, tj. za period od 1947. do 1961. godine, možemo najpre konstatovati da je ona veća za 70%. Ovo je, bez sumnje, značajan rezultat, naročito ako se uzme u obzir da je prvih 10 posleratnih godina naša poljoprivredna proizvodnja preživljavala stagnaciju sa sto-

<sup>9</sup> Dr V. Stipetić: »Brži razvoj poljoprivrede kao jedan od preduvjeta stabilizacije jugoslovenske privrede«, »Ekonomist«, br. 1—4/1966, str. 353.

pom rasta od svega 1,67%. Međutim, povećanje stope rasta od 70% izvršeno je uprkos velikoj migraciji poljoprivredne radne snage (sada imamo oko 40% mešovitih gazdinstava), kao i uprkos neznatnim ulaganjima u poljoprivredu.

Stopa rasta u posleratnom periodu nije jednaka kod svih poljoprivrednih grana, kao ni kod pojedinih poljoprivrednih kultura. Najveća stopa je ostvarena kod peradarstva (6,0%), a najmanja kod vinogradarstva (svega 0,5%). Kod ratarstva, stopa od 4,3% je veća od prosečne stope. Ova stopa je veća od prosečne i kod govedarstva i svinjarstva. Ispod prosečne stope je, pored vinogradarstva, i industrijsko bilje (2,6%), voćarstvo (2,5%), stočarska proizvodnja u celini (3,6%) i ovčarstvo (2,2%).

Ako napravimo jedno upoređenje stope rasta poljoprivredne proizvodnje kod nas sa drugim zemljama u svetu, onda možemo konstatovati da Jugoslavija spada u red zemalja koje imaju visoku stopu rasta. To se vidi iz sledećeg pregleda (Tabela br. 7).

Tabela br. 7

Stope rasta poljoprivredne proizvodnje kod pojedinih zemalja u svetu

Zemlja	Period	Godišnja stopa
Istočna Nemačka	1951—1961.	4,4
Rumunija	1951—1961.	5,9
Čehoslovačka	1951—1961.	1,6
Bugarska	1951—1962.	4,9
Mađarska	1951—1962	2,1
Poljska	1951—1962.	2,1
SSSR	1951—1962.	4,4
Jugoslavija	1947—1962.	3,7
Meksiko	1952—1958.	7,3
Italija	1952—1958.	1,9
Francuska	1952—1958.	1,7
Grčka	1952—1958.	6,4
SAD	1890—1915.	1,9
	1915—1940.	1,0
	1940—1953.	2,4
	1952—1958.	1,0
Japan	1894—1938.	2,1
	1952—1958.	5,2
Švedska	1886—1915.	1,5
	1926—1951.	2,3
Danska	1922—1938.	1,8
Zapadna Evropa	1938—1953.	1,8
Izrael	1952—1958.	8,0
Australija	1952—1958.	2,3
Indonezija	1952—1958.	1,9
Turska	1952—1958.	1,7

Izvor: Ekonomika Jugoslavije II, Zagreb, 1964, s. 28.

Što se pak tiče stope rasta u biljnoj proizvodnji, Jugoslavija se sa stopom od 5,1% u periodu od 1948—1963. godine takođe može uvrstiti u red zemalja sa brzim razvojem poljoprivrede (v. tabelu br. 8).

Stopa rasta biljne proizvodnje kod pojedinih zemalja u svetu

Tabela br. 8

I. Zemlje sa brzim razvojem poljoprivrede

Zemlja	Vremenski	Godišnja stopa rasta biljne proizvodnje
Izrael	1948—1963.	9,7
Sudan	1948—1962.	8,0
Meksiko	1948—1960.	6,3
Filipini	1948—1962.	5,2
Tanganjika	1948—1963.	5,2
Jugoslavija	1948—1963.	5,1
Formoza	1948—1961.	4,5
Turska	1948—1963.	4,5
Venecuela	1953—1962.	4,5
Tajland	1948—1962.	4,4
Brazil	1948—1962.	4,2
Grčka	1948—1962.	3,7

II. Zemlje sa sporijim razvojem poljoprivrede

Iran	1948—1963.	3,6
Indija	1948—1962.	3,1
Poljska	1948—1963.	3,0
Argentina	1948—1963.	2,8
Čile	1948—1963.	2,8
Japan	1948—1962.	2,8
Španija	1948—1961.	2,7
Kolumbija	1948—1962.	2,6
UAR	1948—1963.	2,0
Pakistan	1948—1963.	1,8

Izvor: Ekonomist, br. 1—4/1966, str. 357.

Īz razmatranja stope rasta poljoprivredne proizvodnje u Jugoslaviji možemo zaključiti da je, uprkos posleratnim teškoćama sa kojima se borila naša poljoprivreda, njena stopa rasta od 3,7% za period 1947. do 1961. godine, odnosno stopa od 4,2% za period od 1947. do 1966. godine učvršćuje u red zemalja sa brzim razvojem poljoprivrede.

### 5. Ukupna jugoslovenska poljoprivredna proizvodnja i prinosi po hektaru

Ukupna jugoslovenska poljoprivredna proizvodnja u prvih deset posleratnih godina (1946—1956) bila je ispod nivoa od 1939. godine, odnosno na nivou proseka 1930—1939. godina. Što se tiče prinosa po hektaru, i oni su bili na predratnom nivou. To se vidi iz sledećeg statističkog pregleda (Tabela br. 9).

Tabela br. 9

Ukupna proizvodnja u vagonima i prinosi po hektaru za pšenicu, kukuruz i šećernu repu u periodu 1930—1956. god.

	Pšenica		Kukuruz		Šećerna repa	
	Ukupna proizvodnja	Prinosi u mte.	Ukupna proizvodnja	Prinosi u mte.	Ukupna proizvodnja	Prinosi u mte.
1930—39.	243.000	11,4	430.000	16,4	61.600	176
1939.	291.000	13,1	407.000	15,1	92.200	200
1946.	193.000	10,5	214.000	10,4	63.600	123
1947.	166.000	9,2	421.000	17,1	120.000	168
1948.	253.000	13,4	408.000	17,1	150.000	189
1949.	252.000	14,1	371.000	16,6	110.000	123
1950.	183.000	10,3	209.000	9,4	85.100	86
1951.	228.000	12,9	404.000	17,1	194.000	193
1952.	168.000	9,2	147.000	6,4	51.200	67
1953.	251.000	13,3	384.000	15,9	151.000	180
1954.	138.000	7,5	300.000	12,2	125.000	159
1955.	243.000	12,8	390.000	15,8	138.000	198
1956.	160.000	9,9	337.000	13,1	113.000	163

Izvor: Jugoslavija 1945—1964, Statistički pregled, s. 100.

Kod pšenice i kukuruza proizvodnja je jedva na prosečnom predratnom desetogodišnjem nivou. Kod šećerne repe ta proizvodnja je nešto veća uglavnom zahvaljujući proširenju površina na kojima se sadi

ova industrijska biljka. Što se pak tiče prinosa, oni su uglavnom ispod predratnog nivoa.

Takva poljoprivreda u prvih deset posleratnih godina nije mogla da ispuni svoje funkcije (da obezbedi dovoljno hrane za stanovništvo zemlje, da da dovoljno sirovina za industriju koja se upravo podizala ili je već bila podignuta, da povoljno utiče na i onako prenapregnuti bilans plaćanja) niti je mogla da posluži kao tržište za plasiranje industrijskih proizvoda kako za ličnu tako i za proizvodnu potrošnju. Kako je naša zemlja u celom posleratnom periodu imala brz porast stanovništva, to je smanjenje proizvodnje vitalnih poljoprivrednih kultura izazvalo ozbiljne probleme u našoj ekonomici. Kako je izgledala proizvodnja po stanovniku u prvih deset posleratnih godina pokazuje sledeći pregled<sup>10</sup> (Tabela br. 10).

Tabela br. 10

Proizvodnja po stanovniku

Godina	Žita ukupno	Pšenica i raž	Krom- pir	Šećer	Meso	Mleko	Jaja	Mast
1930—1939.	492	166	99	4,0	25,8	142	56	5,3
1947—1956.	384	139	103	8,1	23,2	103	62	4,6

Ovaj pregled nam pokazuje da se povećala proizvodnja po stanovniku samo kod krompira, šećera i jaja. Kod ostalih kultura zabeleženo je opadanje. Opadanje proizvodnje pšenice od 166 na 139 palo je teže i zbog izmene strukture ishrane našeg stanovništva u prvim posleratnim godinama. Naime, naše stanovništvo je tada prešlo na trošenje pšeničnog hleba (umesto kukuruznog ili od drugih žitarica), tako da je pitanje uvoza pšenice postalo ne samo pitanje naše ekonomike već je dobilo i svoju poznatu političku dimenziju. S druge strane, kako je naša zemlja u to vreme vodila politiku industrijalizacije kao metod privrednog razvoja, to je poljoprivreda, s obzirom na ovakvo stanje, bila ipak slab izvor akumulacije za podizanje industrije. U stvari, disproporcija koja je postojala, dobila je u ovom periodu novu oštrinu.

Ovakva opasna stagnacija ukupne poljoprivredne proizvodnje, kako smo već istakli, morala je da se prevaziđe. To je upravo učinjeno posle 1956. godine, kada je naša privreda već mogla da pruži znatna materijalna sredstva za razvoj poljoprivrede. Tako je otpočela industrijska revolucija, koja je dovela do mnogo značajnijeg povećanja obima poljoprivredne proizvodnje, kao i do povećanja prinosa po hektaru. O ovome nam govore sledeći podaci. (Tabela br. 11).

<sup>10</sup> Dr Velimir Vasić: »Zaostajanje poljoprivrede kao faktor nestabilnosti jugoslovenske ekonomike«, »Economist«, broj 1—4/1966. godine, strana 367.

Tabela br. 11

Ukupna proizvodnja u vagonima i prinosi po hektaru za pšenicu, kukuruz i šećernu repu od 1930—39. do 1965. god.

	Pšenica		Kukuruz		Šećerna repa	
	Ukupna proizvodnja	Prinosi u mtc.	Ukupna proizvodnja	Prinosi u mtc.	Ukupna proizvodnja	Prinosi u mtc.
1930—39.	243.000	11,4	430.000	16,4	61.600	176
1957.	310.000	15,8	566.000	21,9	203.000	246
1958.	245.000	12,3	395.000	16,5	148.000	207
1959.	413.000	19,4	667.000	25,8	242.000	297
1960.	357.000	17,3	616.000	23,9	229.000	294
1961.	317.000	16,0	455.000	18,1	173.000	215
1962.	351.000	16,5	527.000	21,5	187.000	251
1963.	414.000	19,3	538.000	22,3	267.000	277
1964.	370.000	17,6	696.000	28,6	283.000	320
1965.	346.000	20,5	592.000	23,1	262.000	329

Izvor: SGJ — 1966., strana 137.

Već na prvi pogled može se konstatovati da je posle 1957. godine došlo do znatnog povećanja ukupnog obima poljoprivredne proizvodnje. Desetogodišnji predratni prosek za pšenicu od 243.000 vagona premašen je već 1957. sa 310.000 vagona, a 1965. godine sa 346.000 vagona pšenice. Što se tiče prinosa po hektaru, desetogodišnji prosek od 11,4 mtc. za pšenicu skoro je udvostručen 1965. godine jer iznosi 20,5 mtc. Kod kukuruza povećanje iznosi od 16,4 na 23,1 mtc. po hektaru. Slično je i kod šećerne repe.

Međutim, prava revolucija u prinosima nastupila je na društvenim gazdinstvima, o čemu imamo podatke u Tabeli br. 12.

Tabela br. 12.

Proizvodnja u vagonima i prinosi po hektaru za pšenicu, kukuruz i šećernu repu na društvenim gazdinstvima za period 1960. do 1965. godine

	Pšenica		Kukuruz		Šećerna repa	
	Ukupan prinos	po ha u mtc.	Ukupan prinos	po ha u mtc.	Ukupan prinos	po ha u mtc.
1960.	68.500	30,6	94.400	45,4	102.000	337
1961.	75.400	30,5	63.300	34,8	81.400	248
1962.	94.398	28,9	75.513	44,9	111.339	298
1963.	111.326	32,0	72.330	42,2	162.833	330
1964.	99.600	25,7	94.200	51,3	187.000	365
1965.	94.797	32,5	90.037	44,9	176.187	379

Izvor: SGJ — 1966., strana 152.

Tehnološka poljoprivredna revolucija u nas najviše je došla do izražaja na društvenim gazdinstvima, što je i razumljivo kad se ima u vidu da su ova gazdinstva najviše raspolagala tehničkim sredstvima (u prvom redu mehanizacijom) i najbrojnijom poljoprivrednom stručnom snagom. Ova gazdinstva su zato i bila u mogućnosti da primenjuju duboko oranje, veštačka đubriva, sortno seme i rasnu stoku, zaštitu bilja i stoke, kao i druga savremena agrotehnička sredstva.

Međutim, ovakvi prinosi još uvek nisu na nivou nekih razvijenijih zemalja, što znači da naša poljoprivreda ima i dalje ozbiljne zadatke u ovome smislu (v. tabelu br. 13).

Tabela br. 13.

Prinos pšenice po hektaru u mtc. za neke evropske zemlje

Zemlja	Razdoblje (godina proizvodnje)	Prinosi u mtc.
Danska	1956—1959.	37,4
Zapadna Nemačka	1956—1959.	31,0
Holandija	1956—1959.	38,4
Engleska	1956—1959.	32,4
Jugoslavija	1965. (sva gazdinstva)	20,5
Jugoslavija	1965. (društ. gazd.)	32,5

Izvor: Ekonomika Jugoslavije II, Zagreb, 1964, s. 30.

Kako vidimo, prinos pšenice po hektaru u Jugoslaviji (sva gazdinstva) je ispod evropskog proseka, ali je prinos na društvenim gazdinstvima na istom nivou. U ovome smislu zadatak je naše poljoprivrede u prvom redu dalje povećanje prinosa na individualnim gazdinstvima, što razume se ne znači da društvena gazdinstva treba da ostanu na ovome nivou.

#### 6. Strukturne promene u jugoslovenskoj poljoprivrednoj proizvodnji

Što se tiče strukture ukupne jugoslovenske poljoprivredne proizvodnje, može se istaći da se ratarstvo i stočarstvo, dugoročno gledano, brže razvija, a da voćarstvo i vinogradarstvo zaostaje. Ukupna slika o ovome može se dobiti iz sledećih podataka (Tabela br. 14).

Tabela br. 14.

## Indeks poljoprivredne proizvodnje

Prosek proizvodnje	Poljopr. ukupno	u t o m e :			
		Ratarstvo	Voćarstvo	Vinogradarstvo	Stočarstvo
1909—1913.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1921—1925.	98,6	97,3	105,0	97,5	101,0
1926—1930.	108,6	106,3	98,2	79,5	112,7
1931—1935.	117,1	112,4	89,6	78,3	125,4
1936—1940.	138,7	133,3	96,6	79,3	148,6
1947—1951.	120,0	120,3	103,7	94,1	119,3
1952—1956.	120,3	112,0	105,7	80,1	135,1
1957—1961.	176,7	172,1	135,7	96,9	181,7
1962—1963.	189,5	180,0	149,4	119,0	190,8

Izvor: Ekonomika Jugoslavije II, Zagreb, 1964, str. 29.

Analizom ovih indeksa može se zaključiti da brži razvoj ratarstva i stočarske proizvodnje označava, u stvari, menjanje strukture proizvodnje, tj. sve se više potiskuje voćarstvo i vinogradarstvo. Razvijanje stočarske proizvodnje je razumljivo kad je u našoj zemlji izmenjena struktura ishrane, tj. sve je veća potražnja za stočarskim proizvodima (meso, mleko, sir, jaja i dr.). S obzirom na dalji porast životnog standarda u našoj zemlji, treba očekivati dalje povećanje tražnje za stočarskim proizvodima što će svakako uticati na novo povećanje ove proizvodnje.

Da stočarska proizvodna ima prvo mesto u strukturi naše poljoprivredne proizvodnje pokazuju sledeći podaci:<sup>11</sup>

1. Stočarska proizvodnja	45%
2. Ratarska proizvodnja	40%
— žito	23%
— povrće	10%
— industrijsko bilje	7%
3. Voćarstvo	7%
4. Vinogradarstvo	6%
5. Ostali proizvodi	2%

Ukupna polj. proizvodnja 100%

<sup>11</sup> Dr V. Stipetić: Ekonomika poljoprivrede (Ekonomika Jugoslavije II, Zagreb, 1964. godine, strana 29).



Međutim, iako naše stočarstvo učestvuje sa 45% u strukturi, ipak je ova struktura dosta nepovoljna u odnosu na razvijenije zemlje. Tako, stočarstvo učestvuje u strukturi poljoprivredne proizvodnje u Francuskoj sa 63%, u Engleskoj sa 72%, Švedskoj sa 79%, u Danskoj čak sa 84% itd.

Ali, da bi se popravilo učešće stočarstva u strukturi, potrebno je pre toga postići određeni stepen privrednog razvoja, tj. podići na određeni nivo životni standard. Jedan od zadataka naše poljoprivrede, stoga, je i popravljjanje ove strukture u korist stočarske proizvodnje.

### *7. O nekim zadacima poljoprivredne proizvodnje posle donošenja mera privredne reforme*

Jedan od glavnih zadataka naše poljoprivredne proizvodnje posle donošenja mera reforme naše privrede jeste rentabilnije poslovanje i veća konkurentna sposobnost. To je ujedno i pretpostavka za uspešan izlazak na svetsko tržište poljoprivrednih proizvoda.

Ako želimo računati sa širim i bržim uključivanjem u međunarodnu podelu rada, onda je potrebno, pre svega, rešiti problem zaostajanja poljoprivredne tehnologije na individualnim gazdinstvima za savremenom tehnologijom. Time se rešava i problem razbijanja autarhičnosti proizvodnje na ovim gazdinstvima koja doprinose i autarhičnosti u čitavoj komuni, pa i na širem području. S druge strane, uključivanje u međunarodnu podelu rada moguće je samo preko visoko razvijene, tj. kapitalom intenzivne poljoprivredne proizvodnje. Za postizanje ovoga cilja potrebno je prethodno ostvariti izvesne uslove, kao što su:<sup>12</sup> imati jevtina dodatna sredstva (»jevtini kapital«), proizvoditi za tržište, vršiti takva ulaganja novih sredstava koja bi značila stvaranje optimalne strukture proizvodnih kapaciteta. Drugim rečima, radi se o rejonizaciji i specijalizaciji poljoprivredne proizvodnje. Samo se po sebi razume da takva politika pretpostavlja i stvaranje odgovarajuće infrastrukture (putevi, melioracije, izgradnja električnih vodova i sl.).

U vezi sa promenom strukture ishrane našeg stanovništva, do koje će sve više dolaziti usled porasta životnog standarda, moraće se i poljoprivredna proizvodnja prilagođavati toj promeni, tj. moraće se sve više ići na prerađivanje poljoprivrednih proizvoda pre njihove upotrebe. Ovakva orijentacija je, u stvari, preduslov i za sigurniji izlazak na međunarodno tržište. U stvari, stimuliranjem poljoprivredne proizvodnje u pogledu obezbeđenja ishrane, doprinelo bi se modernizaciji i rejonizaciji iste. To bi pak značilo i prekid sa disperzijom ulaganja u poljoprivredu, a postigao bi se brži rast obima poljoprivredne proizvodnje. Razume se da se modernizacija i rejonizacija mora provoditi jedino na bazi naučnih rešenja.

---

<sup>12</sup> Ing. Danilo Beloglavec: »Kako približiti poljoprivredu međunarodnoj podeli rada«, »Ekonomika poljoprivrede«, br. 10/1967.

<sup>13</sup> M. Ilijin: »Novo i staro u položaju poljoprivredne proizvodnje«, »Socijalizam«, br. 9/1967, str. 1081.

U vezi sa ovim, treba istaći i zadatak u pogledu afirmacije tržišnih principa.<sup>13</sup> Izmenama propisa o poljoprivrednim zadrugama ukinuto je tzv. »poslovno područje« ili monopol poljoprivrednih zadruga u otkupu poljoprivrednih proizvoda od individualnih gazdinstava, tj. područje zadruge postaje otvoreno za sve privredne organizacije koje su zainteresovane za ovakvo poslovanje. Ove mere pak još nisu sasvim dosledno sprovedene u delo.

### *Zaključak*

1. Proizvodne snage u poljoprivredi zabeležile su izvanredno brz razvitak naročito posle II svetskog rata. Takav razvitak je rezultat brzog privrednog razvoja koji su imale mnoge zemlje u svetu. U suštini, radi se o industrijskoj revoluciji koja je poljoprivredu zahvatila sa velikim zakašnjenjem. U Jugoslaviji je došlo do tehnološke poljoprivredne revolucije tek posle 1956. godine. Ali ovakav razvitak proizvodnih snaga — što se ogleda u povećanju tehničkih sredstava koja koristi poljoprivreda, u primeni savremenih tehnoloških rešenja, u većoj upotrebi stručne radne snage i dr. — takav, dakle, razvoj proizvodnih snaga doveo je i do odgovarajućih društveno-ekonomskih promena. Te promene, u suštini, predstavljaju podruštvljavanje poljoprivredne proizvodnje, odnosno reč je o koncentraciji ne samo tehničkih sredstava već i poljoprivrednih površina. To je proces likvidacije familijarne farme u SAD, proces okrupnjavanja kolhoza i sovhoza u SSSR, proces povećanja društvenog fonda zemlje kod nas. Sav taj razvitak proizvodnih snaga, mada sa zakašnjenjem u odnosu na industriju, pokrenuo je i ubrzao razvitak same poljoprivredne proizvodnje.

2. U posleratnom razvoju jugoslovenske poljoprivredne proizvodnje mogu se jasno izdvojiti dva perioda. Prvi period zahvata razdoblje od 1945. do 1956. godine, a drugi od 1956. do 1966. godine. Za prvi period karakteristična je stagnacija proizvodnje, čemu su doprinela ratna razaranja, politika industrijalizacije zemlje, mere za izvlačenje akumulacije iz poljoprivrede, slaba investiciona ulaganja u samu poljoprivredu i dr. U drugom razvojnom periodu došlo je do izvanredno brzog razvoja poljoprivredne proizvodnje. Ovome su doprineli: veća investiciona ulaganja, povećanje društvenog fonda zemlje, politika socijalističke kooperacije, odliv poljoprivrednog stanovništva u druge delatnosti, podizanje životnog standarda a time i povećanje tražnje za poljoprivrednim proizvodima, i dr.

3. Najvažniji faktori koji su uticali na ukupan porast obima poljoprivredne proizvodnje jesu, pored povećanja društvenog fonda zemljišnih površina na 13,7% u odnosu na ukupne u 1965, još i povećanje investicionog ulaganja u modernu mehanizaciju (1954. bilo je svega 8.540 traktora, a 1965. ih ima 40.340), znatno povećanje broja poljoprivredne stručne radne snage, kao i drugi faktori. Sve je to doprinelo da se ukupan obim poljoprivredne proizvodnje poveća za 174,8 indeksnih poena u odnosu na 1956. (indeks 100). Kod društvenih gazdinstava taj indeks iznosi 489,5, a kod individualnih gazdinstava iznosi 155,2.

4. Izraženo povećanje obima poljoprivredne proizvodnje u stopi rasta pokazuje da je jugoslovenska poljoprivredna proizvodnja u prvom razvojnom periodu, u periodu stagnacije, imala stopu rasta od 1,67% što je ispod nivoa iz 1939. godine, a da je za ceo posleratni period (1947—1966.) ta stopa 4,2%. Sa ovom stopom jugoslovenska poljoprivredna proizvodnja se učvršćuje u red zemalja koje imaju visoku stopu rasta ove proizvodnje.

5. Kvantitativno, jugoslovenska poljoprivredna proizvodnja je dala 1965. godine 346.000 vagona pšenice u odnosu na 1930—39. kada je obim bio od 243.000 vagona; kod kukuruza u istim odnosima 592.000 u odnosu na 430.000 vagona. Što se tiše prinosa po hektaru, oni su povećani od 11,4 mtc. za pšenicu u 1930—39. na 20,5 mtc. za ukupnu poljoprivredu, odnosno na 32,5 mtc. za društvena gazdinstva. Slično povećanje prinosa po hektaru zabeleženo je i kod kukuruza, šećerne repe i kod drugih poljoprivrednih kultura.

6. Posleratni razvoj jugoslovenske poljoprivredne proizvodnje pokazuje i tendencije izmene u strukturi. Naime, brže se razvija stočarska i ratarska proizvodnja, dok voćarstvo i vinogradarstvo stagnira. Stočarska proizvodnja sada učestvuje sa 45% u strukturi ukupne poljoprivredne proizvodnje, što je još uvek malo naročito ako se uporedi sa pojedinim razvijenim zemljama. Tako je ovo učešće u Francuskoj 63%, u Engleskoj 72%, u Švedskoj 79%, a u Danskoj čak 84%.

7. Posle donošenja mera privredne reforme glavni zadatak jugoslovenske poljoprivredne proizvodnje jeste rentabilnije poslovanje, postizanje veće konkurentne sposobnosti, šire uključivanje u međunarodnu podelu rada, unutrašnja rejonizacija i specijalizacija, veća afirmacija tržišnih principa, popravljavanje strukture proizvodnje u korist stočarstva, povećanje prosečnih prinosa po hektaru i dr.

U celini uzeto, u posleratnom periodu jugoslovenska poljoprivredna proizvodnja je zabeležila brz razvitak, što je učvršćuje u red zemalja sa brzim razvojem poljoprivrede. To se vidi naročito dobro iz odnosa stope rasta koja za ukupnu jugoslovensku poljoprivrednu proizvodnju iznosi 4,2% a za biljnu proizvodnju iznosi 5,1%.

Dr Dragoljub Simonović,  
docent Pravno-ekonomskog  
fakulteta u Nišu

#### SUMMARY

In his paper on the characteristics of Yugoslav agricultural production the author first of all points out at some moments in development of forces of production in agriculture. After that he makes periodization of the postwar developments in Yugoslav agricultural production. The author points out at two periods. First period runs from 1945 to 1956 and second from 1956—1966. First period is characterized by stagnation of production caused by war destroying, policy of industrialization of the country, measures for taking accumulation out of the agriculture etc. In the second period

a rapid development of the agricultural production went on. It was influenced by: larger investments, increase in the range of the socially-owned land, policy of socialist cooperation, fluctuation of agricultural inhabitants to other branches of economy etc. Socially-owned land increased to 13,7% in 1965 and number of tractors from 8.540 in 1954. to 40.340 in 1965. All this made possible for complete volume of agricultural production to increase from 174,8 index points when compared to 1956 (index 100). On the socially-owned farms that index is 489,5, and on individual 155,2.

Increase of the volume of agricultural production in its rate of growth shows that Yugoslav agricultural production in the first period, in the period of stagnation, had a rate of growth of 1,67% which is under the level of 1939. For the whole postwar period that rate is 4,2% (1947—1966).

Yugoslav agriculture produced in 1965 346.000 wagons of wheat to 243.000 in the period between 1930—1939. As to the corns this relation in the same period is 592.000 to 430.000 wagons. Yield per hectare has increased from .11,4 quintals in 1930—1939 to 20,5 for the whole of agriculture and 32,5 quintals on the socially-owned farms. Similar increase can be marked on some other products.

As to changes in the structure of production the author concludes that more quickly is going on cattle-breeding and cultivation of soil, while fruit-growing and vine-growing stagnates.

As a whole in the postwar period Yugoslav agricultural production, concludes the author, has made rapid development, which makes Yugoslavia one of the countries with rapid development of agriculture.